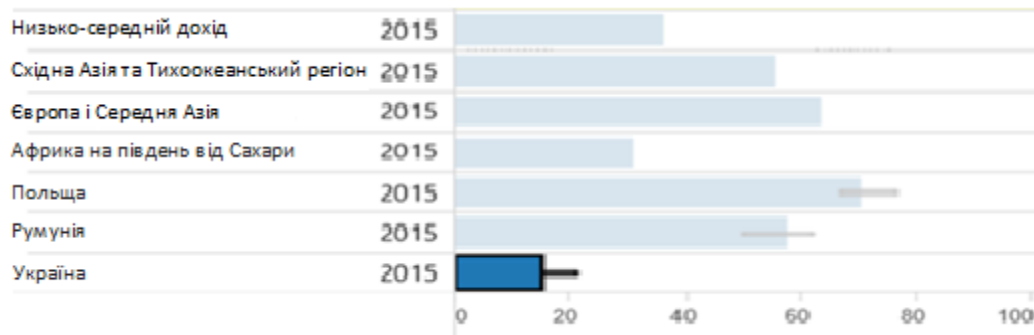

КУМІВСЬКИЙ КАПІТАЛІЗМ В УКРАЇНІ: ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ

ВСТУП

За більшістю показників сприйняття корупції Україна наближена до країн з найбіднішою економікою у світі, а не до Євросоюзу, до якого вона прагне приєднатися. Україна увійшла до 20% країн в усьому світі за показником стримування корупції (Control of Corruption Indicator) згідно з міжнародною рейтинговою системою показників якості та ефективності державного управління (World Governance Indicators) у 2016 році, що є значно гіршим результатом у порівнянні з Польщею та Румунією і пересічним для країн на низькому щаблі середнього рівня доходу та країн Африки на південь від Сахари. Згідно з Індексом сприйняття корупції (Corruption Perception Index) за даними Трансперенсі Інтернешнл у 2016 році Україна посіла 131-е місце зі 167-и країн; лише Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан та Туркменістан показали гірші результати серед країн європейського й середньоазійського регіону. Були зроблені різноманітні спроби кількісно визначити вартість корупції в Україні, яку оцінювали на рівні від 4% до 10% ВВП щорічно між 2007 і 2011 роками¹.

Малюнок 1. Стимування корупції: показники України проти зіставлених країн

Джерело: World Governance Indicators

У цій аналітичній записці ми зосереджуємо увагу на розрізненні понять "прагнення отримати економічну ренту" і "корупція". Прагнення отримати ренту розуміється як маніпулювання державними інституціями з метою отримання економічної ренти – частини прибутку, що виплачується за фактор виробництва з перевищенням того, що є необхідним для підтримання його поточного використання, тобто без створення нового багатства. Прийняте визначення корупції передбачає, що вона завжди є злочином². Прагнення отримати ренту іноді є законним. І корупція, і прагнення отримати ренту призводять до незаконного заволодіння державними ресурсами для

¹ За оцінками Міністерства економічного розвитку, а також: (Lunina & Vincentz 1998), (Легейда 2001), (IER/GAG 2004), (Fritz 2007), (Бетлій, Кравчук 2012), (Aslund 2015). Оцінки взято з числа різних джерел, тому методології значно відрізняються, що не дозволяє проводити прямі порівняння.

² У Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції дано визначення корупції в термінах таких кримінальних злочинів і кримінально карних діянь: хабарництво; розкрадання, неправомірне привласнення або інше нецільове використання майна; зловживання впливом; зловживання службовим становищем; незаконне збагачення; відмивання доходів, здобутих злочинним шляхом; приховування; перешкоджання здійсненню правосуддя.

особистої вигоди на шкоду суспільству. В Україні прагнення отримати ренту включає надання компаніям, які мають політичні зв'язки, державних ресурсів за допомогою податкових пільг, прямих субсидій та договорів про закупівлі³, що не можна виправдати економічними перевагами на користь суспільства в цілому. Діяльність з пошуку можливостей отримання ренти становить основу для існування так званого “кумівського капіталізму”, або “капіталізму для своїх”.

Ми називаємо модель економічного врядування, в якій політичні рішення підпадають під надмірний вплив незначної кількості компаній, “кумівським капіталізмом” слідом за визначеннями, запропонованими в роботах (Khatri 2016) та (Kang 2002). Кумівський капіталізм дозволяє компаніям, які тісно пов'язані з політикумом, користуватися перевагами, до яких інші компанії не мають доступу. Це дозволяє компаніям, які мають політичні зв'язки, створювати перешкоди для входження інших у ті сектори економіки, в яких вони господарюють. Як результат, кумівський капіталізм неефективно розподіляє ресурси, обмежує конкуренцію, збільшує економічні витрати та звужує економічні можливості.

В Україні надзвичайно висока концентрація капіталу дозволяє невеликій кількості підприємств здійснювати надмірний вплив на державну політику. Так звані “олігархи” домінують у ключових галузях української економіки завдяки приналежності свого бізнесу до банківської справи, виробництва сталі та торгівлі сільськогосподарськими товарами. Домінантні підприємства, як правило, пов'язані з політикумом. Вони здатні впливати на державну політику через своє представництво в політичних партіях, законодавчій владі та уряді. Як наслідок, рішення, які впливають на розподіл державних ресурсів, не приймаються в інтересах суспільства.

У цій аналітичній записці оцінюється економічна вартість кумівського капіталізму в Україні. Метою записки є надання відповідей на три запитання. По-перше, автори записки намагаються оцінити ступінь того, наскільки економічні інтереси пов'язані з політичними, які сектори економіки схильні до явища кумівського капіталізму і як кумівський капіталізм еволюціонував з плином часу. По-друге, на підставі двох тематичних досліджень у записці вивчається, як реалізуються переваги від кумівського капіталізму. По-третє, оцінюється економічний вплив кумівського капіталізму шляхом порівняння економічних досягнень компаній з політичними зв'язками і компаній, які таких зв'язків не мають.

ВИМІРЮВАННЯ КУМІВСЬКОГО КАПІТАЛІЗМУ: РОЗПІЗНАВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Якщо ми маємо на меті оцінити вплив кумівського капіталізму в Україні, ми повинні спочатку визначити політичні зв'язки та відрізнити фірми, що мають політичні зв'язки, від тих, які їх не мають. Політичні зв'язки фірм нелегко встановити. Олігархи та великі бізнес-групи зазвичай використовують складні схеми власності, що включають численні та різноманітні ланки, іноді з міноритарними інтересами, для здійснення де-факто контролю над фірмами. Аналогічним чином олігархи та бізнес-групи використовують розмаїття каналів заради впливу на політичний процес. Ми послуговуємося двома підходами для розпізнавання фірм з політичними зв'язками.

Перший підхід базується на загальнодоступній інформації про право власності та контроль над бізнесом з боку політично значущих осіб. Фірма вважається такою, що має політичні зв'язки, якщо серед її власників, акціонерів або керівників фігурує принаймні одна політично значуща особа (ПЗО). ПЗО – це особа, на яку було покладено значні функції в публічній сфері; під це поняття

³ На відміну від практики “відкатів” для укладання договорів про закупівлю, які кваліфікуються як корупція.

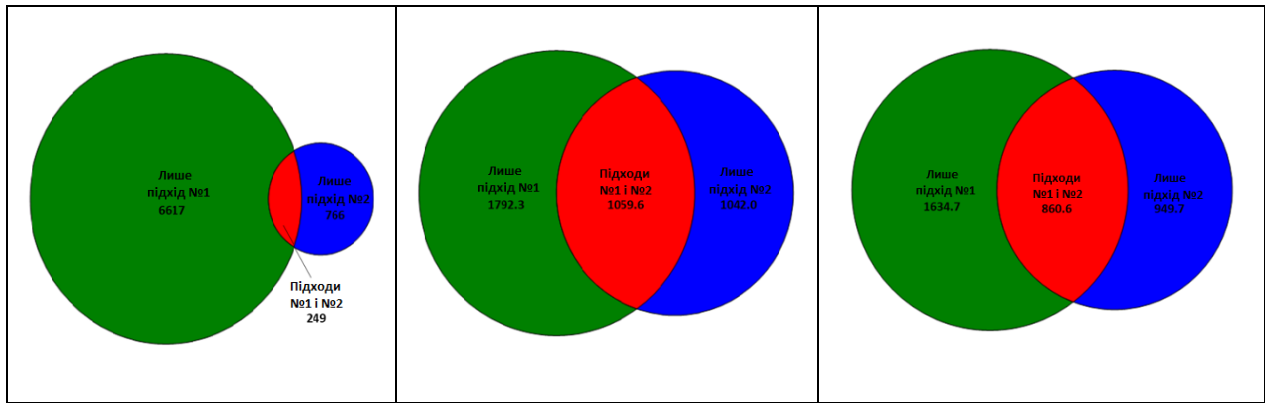
підпадають провідні політики і партійні діячі, вищі урядові, судові або військові посадові особи та керівники вищої ланки державних корпорацій. База даних “Руслана”, створена аналітичною компанією “Бюро ван Дейк”, включає дані про кінцевих власників, акціонерів, керівництва та фінансових даних компаній. Використовуючи цей підхід, компанії з політичними зв'язками виявляються шляхом зіставлення цих баз даних та відфільтрованої інформації про “помилкові результати” – власників, повне ім'я яких збігається з ПЗО, але які насправді не є ПЗО. Детальна інформація щодо визначення компаній з політичними зв'язками представлена у Додатку 2.

Другий підхід не настільки широкий, оскільки він не охоплює всіх ПЗО, проте він дозволяє включати фірми, які формально не перебувають під контролем ПЗО, але які користуються політичними зв'язками через олігарха чи бізнес-групу, до якої вони належать. Ми використовуємо базу даних “Руслана” та журналістські розслідування з відкритих джерел, щоб визначити бізнес-групи та фірми, що належать до цих груп. Ми також використовуємо журналістські розслідування для виявлення зв'язків між власниками бізнес-груп та посадовими особами у провідних державних інституціях: Верховній Раді України, Адміністрації Президента України, Кабінеті Міністрів України, міністерствах та інших державних органах. Результати журналістських розслідувань також можна використовувати для відстеження політичних зв'язків бізнес-груп з плином часу. У результаті використання підходу №2 увага зосереджується на фірмах, які належать до великих бізнес-груп, тобто фірм, що перебувають під контролем олігархів. Детальна інформація щодо визначення компаній з політичними зв'язками згідно з другим підходом представлена у Додатку 2.

Ми вибудовуємо діапазон значень оцінювання фірм на предмет наявності політичних зв'язків, послуговуючись двома підходами. Тоді як перший підхід легко верифікувати та визначити з його допомогою більше фірм з політичними зв'язками, другий підхід допомагає додатково ідентифікувати низку фірм з політичними зв'язками, які контролюються олігархами, але можуть офіційно не мати до них стосунку. Наприклад, другий підхід визначає фірму як таку, що має політичні зв'язки, якщо депутат парламенту належить до парламентської групи, контрольованої олігархом, і, таким чином, може голосувати за інтереси цієї бізнес-групи. Цей підхід виявляє зв'язки, які можуть бути складними для верифікації, і тому може мати місце перебільшення ступеню наближеності деяких фірм до політикуму. Фактична кількість фірм з політичними зв'язками, швидше за все, є близькою до суми фірм, визначених згідно з першим підходом, та частини фірм, визначених згідно з другим підходом. На діаграмах Вєнна нижче показано, як результати цих підходів накладаються один на одного.

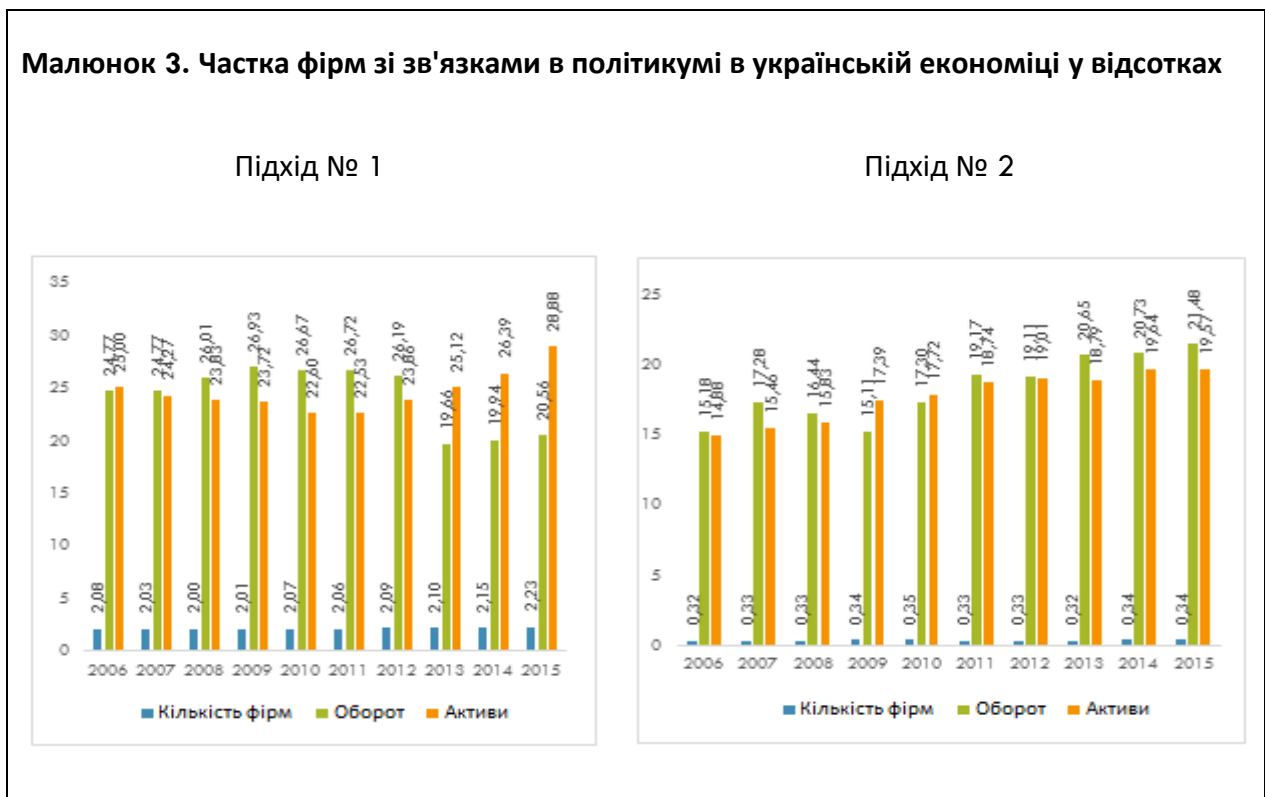
Малюнок 2. Фірми зі зв'язками в політикумі згідно з першим та другим підходами

Кількість фірм у 2015 р.	Оборот у 2006-2015 рр.	Активи в 2006-2015 рр.
--------------------------	------------------------	------------------------

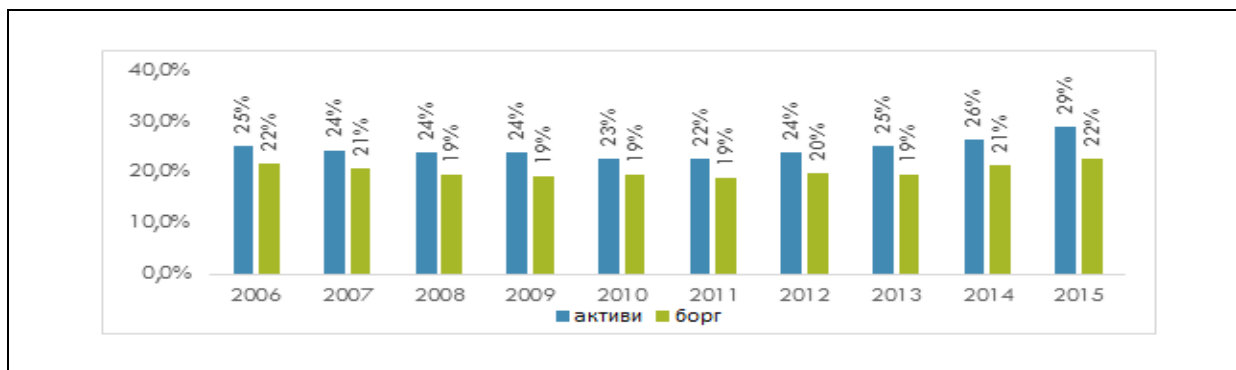
В економіці України частка фірм з політичними зв'язками є значною згідно з обома підходами. Від 0,5% до 2% фірм від загальної кількості фірм в Україні мають політичні зв'язки. Разом з тим, фірми з політичними зв'язками контролювали понад 20% загального обороту всіх українських компаній згідно з обома підходами.

Малюнок 3. Частка фірм зі зв'язками в політикумі в українській економіці у відсотках

Фірми з політичними зв'язками поглинають усе більшу частку активів за останні п'ять років (мал. 3). На підставі жорстких критеріїв власності та контролю згідно з першим підходом фірми з політичними зв'язками, що представляють менш ніж один відсоток від загальної кількості фірм, мають доступ до однієї п'ятої частини боргового фінансування для всіх фірм і охоплюють більш ніж чверть усіх активів (мал. 4).

Малюнок 4. Частка активів та боргу фірм з політичними зв'язками (підхід № 1)

Фірми з політичними зв'язками мають схильність до господарювання у капіталомістких галузях. Фірми з політичними зв'язками, які було визначено згідно з першим підходом, найбільш помітні в добувному, енергетичному та транспортному секторах, де вони мають понад сорок відсотків обороту та більш ніж половину всіх активів. Фірми з політичними зв'язками також нараховують близько чверті обороту та активів у сільському господарстві, переважно зосереджуючись на виробництві та експорті зерна.

Таблиця 1. Присутність фірм зі зв'язками в політиці за видами економічної діяльності станом на 2015р. (підхід № 1)

% фірм з політичними зв'язками станом на 2015 рік	кількість	оборот	роб. сила	активи
A - Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	2.7%	24.1%	17.3%	27.5%
B - Рибальство	1.9%	1.7%	4.3%	2.6%
C - Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	3.6%	64.7%	49.7%	65.2%
D - Переробна промисловість	2.7%	20.4%	17.3%	24.2%
E - Постачання електроенергії, газу та води	3.8%	41.9%	39.1%	63.8%
F - Будівництво	2.0%	5.7%	6.8%	5.6%
G - Гуртової та роздрібно торгівлі; ремонт ТЗ, мотоциклів, товарів особистого і господарського призначення	1.8%	8.9%	6.8%	13.9%
H - Діяльність готелів і ресторанів	1.5%	1.5%	3.1%	6.2%
I - Транспорт, складське господарство, комунікації	2.0%	41.0%	44.3%	58.6%
J - Фінансова діяльність	2.7%	2.7%	6.5%	3.7%
K - Операції з нерухомим майном, надання в оренду, ділової операції	2.1%	15.2%	7.3%	14.9%
L - Державне управління і оборона; обов'язкове соціальне страхування	2.7%	3.4%	3.6%	4.8%
M - Освіта	1.6%	1.8%	2.7%	10.6%
N - Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1.9%	5.1%	5.9%	4.5%
O - Надання інших громадських, соціальних та індивідуальних послуг	2.0%	25.3%	6.4%	13.7%
P - Діяльність домашніх господарств як роботодавців для найманих працівників	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%
Q - Діяльність екстериторіальних організацій і органів	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%

ЯК РЕАЛІЗУЮТЬСЯ ПЕРЕВАГИ ВІД ЗВ'ЯЗКІВ З ПОЛІТИКУМОМ

Фірми з політичними зв'язками в Україні поступово розвивалися з часів проголошення незалежності. Перший етап, починаючи від 1991 року до кінця 1990-х років, був періодом масової приватизації та створення регіональних бізнес-груп, пов'язаних з регіональною владою. Другий етап, починаючи з кінця 1990-х років до 2002 року, ознаменувався посиленням регіональних груп, процесом легітимації права власності на активи фінансових та промислових груп та початком широкомасштабної приватизації, особливо в енергетичному секторі. На третьому етапі, з 2003 року по 2010 рік, фінансово-промислові групи вийшли на міжнародні ринки, що призвело до інтеграції та формалізації бізнес-структур. Протягом четвертого етапу, з 2010 року по 2013 рік, тобто протягом періоду правління Януковича, відбулася концентрація політичного впливу в руках кількох олігархічних груп. На п'ятому етапі, починаючи з 2014 року, кілька олігархічних груп втратили свої

активи, однак зв'язки між державною владою та олігархічними групами були значною мірою збережені.

Групи зі зв'язками в політикумі використовують різні канали для доступу до економічної ренти. До них належать: державні закупівлі; субсидовані кредити від державних банків; державні боргові гарантії; державна допомога у вигляді прямих переказів з державного бюджету; різниця в цінах та знижки; правила торгівлі, які обмежують імпорт; привілейований доступ до державного майна через приватизацію; податкові пільги; вигідні податкові режими та доступ до фінансування розвитку на пільгових умовах.

У цій записці ми розглядаємо два тематичних дослідження, які проливають світло на те, як політичні зв'язки використовуються для доступу до економічної ренти. Спочатку ми зосереджуємося на відшкодуванні ПДВ у період між 2014 і 2016 роками. У другому тематичному дослідженні розглянуто випадок монополії у сфері авіатранспорту.

ВІДШКОДУВАННЯ ПДВ – ЯК ФІРМИ З ПОЛІТИЧНИМИ ЗВ'ЯЗКАМИ ОТРИМУЮТЬ ЗИСК

Управління процесами відшкодування ПДВ є проблемою врядування та бізнес-середовища в Україні вже протягом багатьох років. Внаслідок несвоєчасного відшкодування експортери зазнають додаткових витрат та потерпають від зниження конкурентоспроможності через перешкоджання у доступі до частини їх оборотного капіталу. Станом на кінець першої половини 2015 року заяви на відшкодування ПДВ досягли суми у 21,9 млрд грн, з яких 7,1 млрд грн – це прострочена заборгованість із відшкодування ПДВ, що відповідно дорівнює 1,1% та 0,4% ВВП (МВФ 2016).

Чи отримали фірми з політичними зв'язками несправедливі переваги у процесі відшкодування ПДВ у порівнянні з фірмами без політичних зв'язків? Ми порівнюємо доступ до відшкодування для фірм з політичними зв'язками та політично незалежних фірм, а також своєчасність відшкодування. Аналіз ґрунтується на масиві даних фірм з політичними зв'язками та даних Міністерства фінансів та Державної фіскальної служби (ДФС) про аудит, заяви на відшкодування, рішення ДФС та виплати відшкодування ПДВ за період з лютого 2016 р. по березень 2017 р. Більшість незапланованих аудиторських перевірок в Україні пов'язані з перевіркою правильності ведення бухгалтерського обліку, яка триває до 30 днів, а також перевіркою звітності, яка триває ще до 30 днів перед прийняттям рішення про відшкодування.

Витрати на дотримання відповідних вимог для фірм з політичними зв'язками нижчі ніж для незалежних фірм. Ймовірність аудиту для фірми з політичними зв'язками на 61% нижча у порівнянні з незалежною фірмою з урахуванням обороту та інших факторів (Додаток 3 містить деталі оцінки). Фірми з більшим оборотом, швидше за все, підпадуть під аудиторську перевірку. Цього слід очікувати з урахуванням потенційно вищого доходу. Низка інших факторів – сектор економіки, вік компанії, кількість працівників – здаються важливими визначальними чинниками щодо ймовірності проведення аудиту. Існує негативне співвідношення між наявністю політичних зв'язків у фірми та ймовірністю того, що фірма стане об'єктом аудиту через відшкодування ПДВ.

Завдяки нещодавнім зусиллям з проведення реформ було досягнуто певного прогресу в намаганні розв'язати проблеми справедливості та ефективності в процесі відшкодування ПДВ. 3 другої половини 2015 р. кількість прострочених заявок на відшкодування ПДВ почала поступово

зменшуватися внаслідок зусиль Уряду щодо збільшення випадків автоматичного відшкодування ПДВ. Аналіз найбільших двадцяти компаній-експортерів показує, що у 2014 році 10 з 20 компаній у списку мали політичні зв'язки, і вони отримали 63% суми загального відшкодування серед 20 найбільших експортерів. У 2016 році 10 з 20 найбільших експортерів все ще були пов'язані з політикою, але їхня частка у відшкодуванні ПДВ зменшилася до 43%. Тим не менш, фірми з політичними зв'язками продовжували отримувати вигоду від меншої ймовірності проведення перевірок, пов'язаних з відшкодуванням ПДВ, що в більшості випадків сприяє швидкому проведенню відшкодування. У квітні 2017 року було запроваджено єдиний реєстр відшкодування ПДВ з метою забезпечення механізму автоматичного відшкодування ПДВ для всіх компаній.

АВІАПЕРЕВЕЗЕННЯ – ДОСЛІДЖЕННЯ МОНОПОЛЬНОГО ПОЛОЖЕННЯ ДЛЯ ОТРИМАННЯ ЗИСКУ

На українському ринку авіаперевезень домінує єдиний великий гравець – "Міжнародні авіалінії України" (МАУ). На початку 2013 року одна з двох найбільших українських авіакомпаній – "Аеросвіт"⁴, яка входить до складу групи "Приват" – зазнала банкрутства і припинила обслуговування всіх рейсів. У ЗМІ робилися припущення про те, що банкрутство було штучним, оскільки велика частина непогашених боргів була перед компаніям, що входять до складу групи "Приват"⁵. У результаті банкрутства МАУ став єдиним великим оператором на внутрішньоукраїнських маршрутах. МАУ обслуговує понад 80% внутрішніх перевезень пасажирів в якості єдиної авіакомпанії на більшості внутрішніх маршрутів. Вона також обслуговує багато міжнародних напрямків. У найбільшому українському аеропорту "Бориспіль" МАУ має частку ринку близько 60%. МАУ отримала користь від декількох рішень державних структур, які допомогли зміцнити та захистити її монопольне становище, створивши бар'єри для виходу інших операторів на ринок.

У 2013 році МАУ закріпила за собою пільгові ціни на перевезення трансферних пасажирів, обслуговування і стоянку повітряних суден від найбільшого аеропорту України "Бориспіль". МАУ отримала знижки у розмірі 50-80% на послуги аеропорту "Бориспіль" завдяки укладанню договору у вигляді додатку до основної угоди⁶. Додаткові умови, крім іншого, передбачали надання перевізнику першокласних місць для стоянки літаків та площ і приміщень у терміналах аеропорту. Знижки було введено до 2019 року, для вирішення спорів і розбіжностей було обрано арбітраж у м. Цюрих згідно із Швейцарським регламентом Арбітражного інституту Торгових Палат Швейцарії.

МАУ вдалося отримати привілейований доступ до нових міжнародних маршрутів у 2014 році. У 2014 році Державна авіаційна служба України (ДАСУ), очолювана колишнім співробітником МАУ, який пропрацював там тривалий час⁷, затвердила нові правила⁸, що дозволяли лише авіакомпаніям, які виконували регулярні перевезення на внутрішніх маршрутах, подавати заявки на здійснення нових міжнародних перевезень та прив'язувати кількість міжнародних рейсів до кількості внутрішніх рейсів (з розрахунку 15 : 1 для популярних маршрутів та 30: 1 для маршрутів, на яких пасажиропотік не перевищує 100 000 пасажирів на рік). Конкуренти МАУ та деякі експерти

⁴ http://www.magazine-rest.in.ua/ua/articles/from_ukrainian_aviation_market_takes_one_of_the_two_most_powerful_players.html

⁵ <http://www.theinsider.ua/rus/business/53c93648d5a12/>

⁶ Обставини справи та зміни, внесені в договір, викладено у відповідному рішенні Господарського суду м. Києва: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/32737266>

⁷ Див. повідомлення для преси МАУ, в якому згадується про тривалий стаж роботи Антонюка в МАУ: <https://www.flyuia.com/ua/about/ukraine-international-airlines/customer-relations/news/News.html?news=2463&category=3>

⁸ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1440-14/ed20141024> (у прийнятій на той час редакції)

галузі стверджували, що ці правила надавали привілеї МАУ як панівному авіаперевіснику на внутрішніх рейсах, тому що будь-який новий учасник ринку повинен був би вкладати значні кошти у здійснення внутрішніх рейсів, аби відповідати вимогам. ДАСУ виправдовувала необхідність зміни правил підтримкою розвитку вітчизняних авіаперевісників⁹. У 2015 році очільника ДАСУ було відсторонено, а пізніше звільнено¹⁰. У 2016 році було призначено нового керівника ДАСУ. Згодом ДАСУ внесла поправки до авіаційних правил¹¹, вилучивши вимоги щодо перевезень у межах України для отримання права на виконання регулярних міжнародних перевезень.

Нещодавній звіт Антимонопольного комітету вказує на слабкі сторони ринку авіаперевезень і пропонує дорожню карту для їх подолання. Річний звіт Антимонопольного комітету (АМКУ) за 2016 рік¹² висвітлив кілька проблем, пов'язаних з ринком пасажирських авіаперевезень. По-перше, авіакомпанії, які вже мають право на експлуатацію повітряних ліній у відповідності до міжнародних угод, можуть не повною мірою використовувати надану потужність або призупиняти здійснення рейсів на строк до дванадцяти місяців. Протягом цього часу конкуренти не мають права експлуатувати невикористану потужність. Така ситуація надає привілеї для вже вкорінених авіакомпаній, у тому числі МАУ. Огляд судових справ показує, що МАУ могла успішно звертатися до ДАСУ з проханням збільшити частоту рейсів на наявних маршрутах, використовуючи спрощену процедуру, недоступну для інших перевізників¹³. Після чергової зміни керівництва в 2016 році ДАСУ зараз працює над новою редакцією правил, що дозволить усунути ці прогалини. У червні 2016 р. АМКУ надав рекомендації аеропорту "Бориспіль" та Міністерству інфраструктури України¹⁴, в яких зазначалося, що МАУ все ще отримувал пільгові ставки від аеропорту "Бориспіль", а інші компанії на свої запити надати їм знижки на аеропортові збори отримали відмову. АМК попередив аеропорт "Бориспіль" про ознаки порушення антимонопольного законодавства і рекомендував аеропорту "Бориспіль" та Міністерству інфраструктури розробити прозорі критерії надання знижок. У лютому 2017 р., а згодом у травні 2017 р. аеропорт "Бориспіль" запропонував аналогічні знижки іншим перевізникам¹⁵.

КІЛЬКІСНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ВПЛИВУ

Економічні показники фірм з політичними зв'язками в Україні суттєво відрізняються від показників фірм, які таких зв'язків не мають. Економетричний аналіз, який охоплює дані щодо фірм України за 2006-2015 рр. та спирається на обидва підходи для розпізнавання фірм з політичними зв'язками, виявив статистично значущі відмінності між економічними результатами фірм з політичними зв'язками та інших фірм, враховуючи такі параметри, як галузь, розмір та вік фірм¹⁶. У Додатку 3 наведено деталі цього оцінювання. Важливо зазначити, що результати,

⁹ <http://biz.liga.net/all/transport/stati/2873476-liberaly-vs-protetsionisty-kto-vazhnee-passazhir-ili-mau.htm>

¹⁰ Судовий процес щодо протиправності звільнення досі триває. Суди нижчих інстанцій встали на бік уряду, але в касаційному порядку було призначено новий судовий розгляд. Касаційна скарга, як видається, ґрунтується радше на процедурних питаннях, а не на запереченні обґрунтованих фактів. Див.: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66002469> (Вищий адміністративний суд ухвалив направити справу на новий розгляд)

¹¹ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0636-16> (поточна редакція)

¹² www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=133712

¹³ <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65170010>

¹⁴ Рекомендації АМКУ не є обов'язковими для виконання, але вони обов'язкові для розгляду, а їх дотримання може бути підставою для закриття справ про конкуренцію без накладання штрафу.

¹⁵ https://kbp.kiev.ua/i/file/polozhennya_koeff_2017_05.pdf

¹⁶ База даних "Руслана", що охоплює 2006-2015 рр., дає близько 2 млн результатів спостережень. Було вибрано оцінку випадкових ефектів, оскільки фіктивна змінна для фірм з політичними зв'язками не передбачає варіювання в ній. Зібрано окремі спостереження як стосовно власників, так і стосовно ПЗО, тому фірма вважається такою, що має політичні зв'язки,

представлені тут, є лише описовими та виявляють кореляційні залежності, проте не доводять причинного зв'язку. Результати стосовно фірм з політичними зв'язками, визначених за допомогою другого підходу (власність та вплив), демонструють більші відмінності у показниках між фірмами з політичними зв'язками і фірмами без них, ніж стосовно фірм, визначених за допомогою першого підходу (власність). Проте результати обох підходів є статистично стійкими.

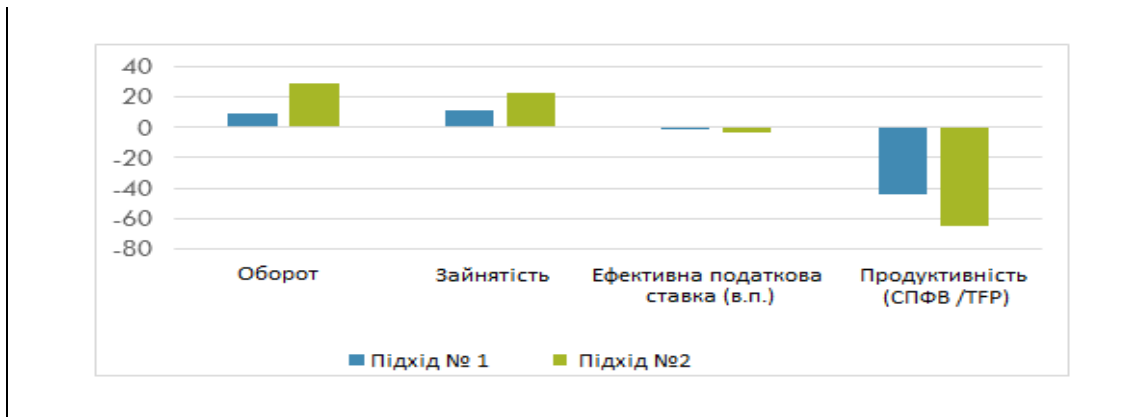
Фірми з політичними зв'язками більші за подібні фірми без таких зв'язків. Фірми з політичними зв'язками мають вищий оборот і наймають більше робочої сили у порівнянні з політично незалежними фірмами. Фірми з політичними зв'язками, виявлені за допомогою першого підходу, мають на 8,9% вищий оборот і наймають на 11,1% більше робочої сили у порівнянні з політично незалежними фірмами¹⁷. Різниця стосовно фірм з політичними зв'язками, визначеними за другим підходом, є навіть більш помітною, що виражається у вищому на 28,8% обороті та кількісній на 23,2% робочій силі.

Фірми з політичними зв'язками сплачують нижчу ефективну податкову ставку. Фірми з політичними зв'язками, виявлені за допомогою першого підходу, сплачують нижчу на 0,4 відсоткового пункту ефективну податкову ставку, а фірми, виявлені за другим підходом, сплачують нижчу на 2,9 відсоткових пункти ефективну податкову ставку.

Фірми з політичними зв'язками менш продуктивні. Фірми з політичними зв'язками мають яскраво виражену негативну сукупну продуктивність факторів виробництва (СПФВ /TFP) у порівнянні з політично незалежними фірмами. Розбіжність варіюється від негативних 43,7% для фірм, визначених згідно з першим підходом, до негативних 65% для фірм, визначених за другим підходом. Крім того, як показує аналіз, СПФВ /TFP радше є нижчим у компаній з більшою часткою ринку та в більш "концентрованих" галузях. Це вказує на те, що потенційно великою може бути винагорода від політичного курсу дій, який сприяє конкуренції.

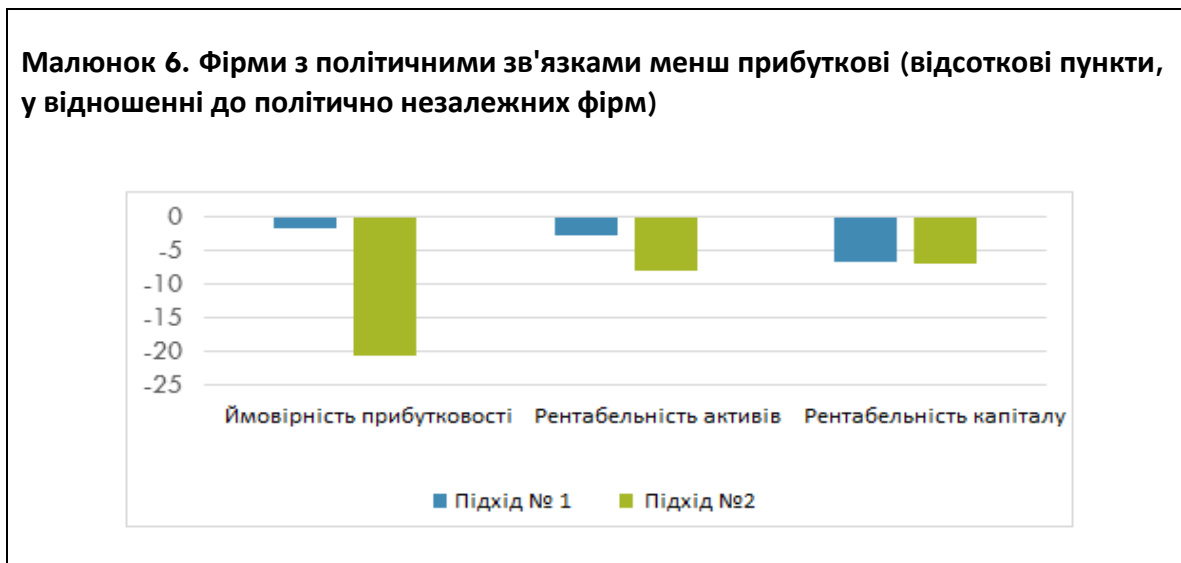
Малюнок 5. Фірми з політичними зв'язками проти політично незалежних фірм (відсотки, у відношенні до політично незалежних фірм)

протягом усього аналізованого періоду (іншими словами, фірма не змінює свого статусу з такої, що не має політичних зв'язків, на таку, що їх має, і навпаки протягом періоду з 2006 р. по 2015 р.).

Фірми з політичними зв'язками є також менш прибутковими. Фірми, виявлені згідно з першим підходом, мають на 1,6 відсоткового пункту (в.п.) нижчу ймовірність бути прибутковими, ніж політично незалежні фірми. Фірми, виявлені згідно з другим підходом, мають на 20,7 в.п. нижчу ймовірність бути прибутковими¹⁸. Не дивно, що фірми з політичними зв'язками схильні мати нижчу рентабельність активів та капіталу. Рентабельність активів нижча на 2,7 до 8 в.п., а рентабельність капіталу нижча на 6,6 до 7 в.п. Потенційними причинами низької прибутковості можуть бути агресивне податкове планування та переведення прибутків в інші юрисдикції. Автори недавньої роботи (Balabushko, Beer, Loerprick and Vallada 2017) виявляють пряму втрату доходів, пов'язану з договірними обмеженнями щодо прав оподаткування, особливо для потоків у кілька великих центрів інвестиційної уваги.

Малюнок 6. Фірми з політичними зв'язками менш прибуткові (відсоткові пункти, у відношенні до політично незалежних фірм)

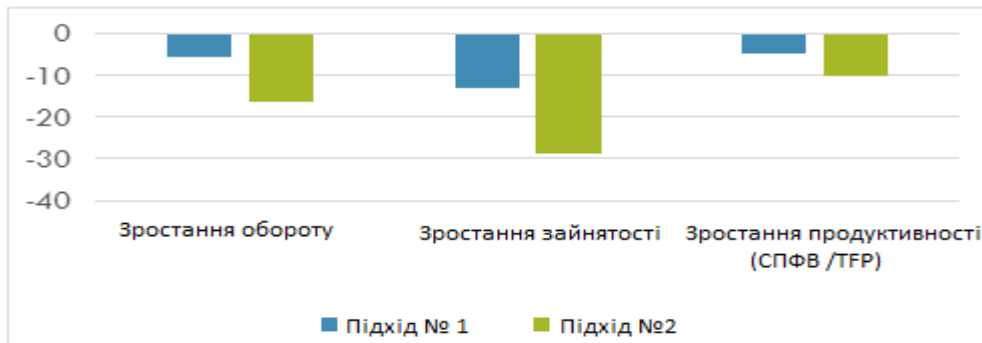
Фірми з політичними зв'язками ростуть повільніше за політично незалежні фірми. Фірми з політичними зв'язками не лише менш продуктивні, вони також мають тенденцію до повільнішого зростання обороту, робочої сили та продуктивності (СПФВ /ТФР). Діапазон різниці зростання для обороту становить -5,7 до -16,2 в.п., для зайнятості -13,0 до -28,9 в.п., а для продуктивності (СПФВ /ТФР) -4,6 до -10,1 в.п. (більша різниця в кожному випадку спостерігається стосовно фірм, виявлених

¹⁸ Числа в описі можуть відрізнятися від коефіцієнтів регресії через проблеми інтерпретації коефіцієнтів. Наприклад, цей випадок відповідає моделі log-lin, тому інтерпретація має такий вигляд: $\exp(0,085)=1,089$.

¹⁸ Ймовірність для фірм з політичними зв'язками: $\log(0,29-0,065)/(1+\log(0,29-0,065))=55,6\%$. Ймовірність для фірм без політичних зв'язків: $\log(0,29)/(1+\log(0,29))=57,2\%$. Різниця складає 1,6 в.п.

за допомогою другого підходу). Можливим поясненням значно нижчої економічної ефективності фірм, виявлених у рамках другого підходу, є велика частка фірм з політичними зв'язками, які часто асоціюються олігархічними групами згідно з цим підходом. Такі фірми, як правило, мають кращий доступ до ренти та менше стимулів до конкуренції.

Малюнок 7. Фірми з політичними зв'язками повільніше ростуть (відсоткові пункти, у відношенні до політично незалежних фірм)

ВИСНОВКИ

У процесі аналізу даних на рівні підприємств було виявлено, що частка компаній з політичними зв'язками в українській економіці незвично висока, коливаючись від 15% до 20% за параметрами зайнятості та обороту. Для ідентифікації фірм, котрі мають політичні зв'язки, було використано два підходи: один підхід використовувався для ідентифікації винятково на підставі формальних власників, менеджерів та кінцевих вигодонабувачів, які є політично значущими особами; другий підхід ґрунтувався на даних журналістських розслідувань з метою виявлення зв'язків між власниками бізнес-груп та посадовими особами провідних державних установ. Економічна вага фірм з політичними зв'язками є аналогічною за результатами застосування обох підходів, а аналіз на рівні підприємств уможливило отримання стійких результатів стосовно обох підходів до виявлення фірм з політичними зв'язками.

Фірми з політичними зв'язками отримують переваги від преференційного ставлення, коли вони взаємодіють з державою та обмежують ринкову конкуренцію. Тематичне дослідження адміністрування відшкодування ПДВ показує, що імовірність перевірки для фірм з політичними зв'язками, які подавали заяви на відшкодування ПДВ у лютому 2016 - березні 2017 року, була на 61% меншою; таким чином, їхні витрати на оплату податків були нижчими у порівнянні з іншими фірмами. Випадок у сфері повітряного транспорту демонструє, як правила, що обмежують конкуренцію та надають преференційний доступ до пільг, допомогли компаніям гарантувати та підтримувати домінування на ринку.

Існує сильна негативна кореляція між наявністю політичних зв'язків та продуктивністю компаній. Фірми зі зв'язками в політикумі мають тенденцію бути більшими за розміром і в середньому наймати більше людей, однак вони повільніше зростають і платять менше податків порівняно з аналогічними політично незалежними фірмами. Хоча не можна встановити, чи наявність

політичних зв'язків є причиною зниження продуктивності, все ж існує можливість провести мисленнєвий експеримент і оцінити, який би вплив мало усунення всіх зв'язків і заміщення фірм з політичними зв'язками на стандартні фірми без таких зв'язків. За цим сценарієм українська економіка зростала б на 1-2% швидше, ніж у нинішній ситуації, коли 20% компаній мають політичні зв'язки. Зрозуміло, що у випадку, коли політичні зв'язки не є причиною зниження продуктивності, цей прогноз не підтвердиться.

Бетлій О., Кравчук В. Реформа державної допомоги в Україні. Консультативна робота №2, березень 2012 р. / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2012. Режим доступу: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/IER/2012/PP_IER_2_2012.pdf

Леґейда Н. Непрямі субсидії в Україні: оцінка, тенденції та наслідки для економічної політики. Наукові матеріали № 10, жовтень 2001 / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2001. Режим доступу: http://www.ier.com.ua/files/publications/WP/2001/Wp10_ukr.pdf

Åslund, Anders. 2015. *Ukraine: What Went Wrong and How to Fix It*. Peterson Institute for International Economics. <http://EconPapers.repec.org/RePEc:iie:ppress:7014>

Balabushko, Oleksii and Beer, Sebastian and Loepnick, Jan and Vallada, Felipe Pinto, 2017, Direct and Indirect Costs of Tax Treaty Policy – Evidence from Ukraine, WU International Taxation Research Paper Series No. 2017-01. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2922156>

Diwan, Ishac, Philip Keefer, and Marc Schiffbauer. 2015. "Pyramid Capitalism: Political Connections, Regulation, and Firm Productivity in Egypt." Policy Research Working Paper Series 7354. The World Bank.

Fritz, Verena. 2007. *"State-building: a comparative study of Ukraine, Lithuania, Belarus, and Russia"*, Central European University Press, 2007.

IER/GAG 'Towards Higher Standards of Living: An Economic Agenda for Ukraine', December 2004. http://www.ier.kiev.ua/English/books_eng.cgi

UKRAINE: Technical Assistance Report — Reforming The State Fiscal Service, IMF Country Report No.16/48, February 2016, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2016/cr1648.pdf>

Hellman, Joel S., Geraint Jones, and Daniel Kaufmann. 2000. "'Seize the State, Seize the Day': State Capture, Corruption, and Influence in Transition." Policy Research Working Paper Series 2444. The World Bank. <http://EconPapers.repec.org/RePEc:wbk:wbrwps:2444>

Kang, David. 2002. *Crony Capitalism: Corruption and Development in South Korea and the Phillipines*, Cambridge studies in comparative politics, Cambridge University Press, 2002.

Kaufmann, Daniel and Vicente, Pedro C., *Legal Corruption* (November 24, 2005). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=829844> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.829844>

Khatri N. 2016. Definitions of Cronyism, Corruption, and Crony Capitalism. In: Khatri N., Ojha A.K. (eds) *Crony Capitalism in India*. Palgrave Studies in Indian Management. Palgrave Macmillan, London.

Lunina I. & Vincentz F. 1998. "Subsidies to companies in Ukraine" in *Ukraine at the Crossroads: Economic Reforms in International Perspective* edited by Siedenberg A. & Hoffmann L.

VAT Refund Arrears in Ukraine. Analysis and Recommendations on How to Solve the Problem, With a Special Focus on Agriculture. 2010 BE Berlin Economics.

ДОДАТОК 2. АЛГОРИТМИ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ З ПОЛІТИЧНИМИ ЗВ'ЯЗКАМИ ЗГІДНО З ПЕРШИМ І ДРУГИМ ПІДХОДАМИ

ПЕРШИЙ ПІДХІД

1. Застосуйте критерії прізвища та імені, щоби перевірити, чи є глобальні власники ПЗО.
2. Застосуйте критерії прізвища та імені, щоби перевірити, чи є місцеві власники ПЗО.
3. Застосуйте критерії прізвища та імені, щоби перевірити, чи є акціонери ПЗО.
4. Застосуйте критерії прізвища та імені, щоби перевірити, чи є всі директори та менеджери ПЗО.
5. Застосуйте критерії повного імені, щоби перевірити, чи є глобальні законні власники ПЗО.
6. Застосуйте критерії повного імені, щоби перевірити, чи є місцеві законні власники ПЗО.
7. Застосуйте критерії повного імені, щоби перевірити, чи є акціонери ПЗО.
8. Перевірте всі повні назви фірми на предмет прямих зв'язків з ПЗО.
9. Очистіть базу даних, видаливши інформацію про людей, імена яких збігаються, в тому числі перевіряючи по батькові / друге ім'я і виключивши іноземних ПЗО.

ДРУГИЙ ПІДХІД

1. Визначте бізнес-групи, їх власників, підприємства в межах цих бізнес-груп, а також роки входження до та виходу з бізнес-групи на основі наявних публікацій.
2. Визначте зв'язок між політиками та власниками бізнесу на основі журналістських розслідувань.
3. Компанії, що належать людям, виявленим на етапі (2), визначаються як такі, що мають політичні зв'язки.
4. Визначте бізнес-групи, які фінансують парламентські фракції.
5. Компанії, що належать до бізнес-груп, відповідальних за фінансування парламентських фракцій, визначаються як такі, що мають політичні зв'язки.
6. Компанії, що належать народним депутатам з парламентських фракцій, фінансованих бізнес-групами, визначаються як такі, що мають політичні зв'язки.
7. Проаналізуйте інформацію про політичні зв'язки власників бізнесу, доступну в засобах масової інформації (наприклад, <http://politrada.com/dossier/>) та надайте додатково виявленим компаніям статус таких, що мають політичні зв'язки.
8. Об'єднайте всі списки фірм, визначених як такі, що мають зв'язки, на етапах (2), (5), (6) і (7), ще раз перевірте їх власників та історію власності (тобто набуття/втрату "статусу наявності зв'язків").

ДОДАТОК 3. РЕГРЕСІЙНИЙ АНАЛІЗ

Регресії на рівні фірм

	(підхід 1) Log оборот	(підхід 2) Log оборот	(підхід 1) Log працівники	(підхід 2) Log працівники	(підхід 1) Log СПФВ/TFP	(підхід 2) Log СПФВ/TFP
з політичними зв'язками (1, якщо так)	0.085*** (0.010)	0.253*** (0.023)	0.105*** (0.004)	0.209*** (0.009)	-0.574*** (0.008)	-1.050*** (0.017)
Log оборот			0.148*** (0.000)	0.148*** (0.000)	0.630*** (0.000)	0.630*** (0.000)
Lag Log оборот	0.520*** (0.001)	0.520*** (0.001)				
Log працівники	0.642*** (0.001)	0.642*** (0.001)				
Lag Log працівники			0.706*** (0.000)	0.706*** (0.000)		
Lag Log сукупна продуктивність факторів виробництва (СПФВ/TFP)					0.103*** (0.000)	0.103*** (0.000)
Вік	-0.037*** (0.000)	-0.037*** (0.000)	0.003*** (0.000)	0.003*** (0.000)	-0.029*** (0.000)	-0.028*** (0.000)
Вік ²	0.000*** (0.000)	0.000*** (0.000)	0.000*** (0.000)	0.000*** (0.000)	0.000*** (0.000)	0.000*** (0.000)
Частка обороту в галузі, %	1.817*** (0.063)	1.797*** (0.063)	0.211*** (0.027)	0.195*** (0.027)	-0.497*** (0.037)	-0.468*** (0.037)
Індекс Герфіндаля-Гіршмана	0.003*** (0.000)	0.003*** (0.000)	0.005*** (0.000)	0.005*** (0.000)	-0.017*** (0.000)	-0.017*** (0.000)
Перетин	1.651*** (0.007)	1.655*** (0.007)	-0.464*** (0.003)	-0.460*** (0.003)	0.146*** (0.006)	0.123*** (0.006)
Річні ефекти	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК
Галузеві ефекти	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК
N	1880482	1880482	1880482	1880482	1528237	1528237
R2	0.785	0.785	0.884	0.884	0.713	0.713

Стандартні помилки в дужках

* $p < 0.05$ ** $p < 0.01$ *** $p < 0.001$

Регресії на рівні фірм (продовження)

	(підхід 1) Прибуткові (1, якщо так)	(підхід 2) Прибуткові (1, якщо так)	(підхід 1) Ефективна податкова ставка	(підхід 2) Ефективна податкова ставка	(підхід 1) Прибутковість активів/ ROA	(підхід 2) Прибутковість активів/ ROA	(підхід 1) Прибутковість капіталу/ ROE	(підхід 2) Прибутковість капіталу/ ROE
з політичними зв'язками (1, якщо так)	-0.065*** (0.011)	-0.845*** (0.029)	-0.409** (0.137)	-2.914*** (0.358)	-2.677*** (0.192)	-7.965*** (0.456)	-7.054*** (0.496)	-6.561*** (1.190)
Log оборот	0.084***	0.087***	1.530***	1.533***	2.058***	2.060***	4.354***	4.342***

	(0.001)	(0.001)	(0.008)	(0.008)	(0.009)	(0.009)	(0.023)	(0.023)
Log сукупна продуктивність факторів виробництва	0.329***	0.326***						
	(0.002)	(0.002)						
Вік	0.018***	0.019***	-0.022***	-0.022***	-0.092***	-0.089***	-2.385***	-2.385***
	(0.000)	(0.000)	(0.004)	(0.004)	(0.005)	(0.005)	(0.012)	(0.012)
Вік ²	-0.000***	-0.000***	0.000*	0.000**	0.000	0.000	0.012***	0.012***
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
Частка обороту в галузі, %	-1.672**	-1.043	-3.351***	-3.105***	-9.315***	-8.678***	-6.832*	-7.026*
	(0.592)	(0.681)	(0.805)	(0.806)	(1.292)	(1.293)	(3.330)	(3.333)
Індекс Герфіндаля-Гіршмана	-0.015***	-0.015***	0.033***	0.033***	-0.185***	-0.184***	-0.475***	-0.475***
	(0.000)	(0.000)	(0.002)	(0.002)	(0.003)	(0.003)	(0.007)	(0.007)
Перетин	0.290***	0.279***	-7.125***	-7.163***	11.201***	11.081***	54.275***	54.137***
	(0.013)	(0.013)	(0.123)	(0.123)	(0.149)	(0.149)	(0.382)	(0.382)
Річні ефекти	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК
Галузеві ефекти	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК
N	1904638	1904638	1169242	1169242	2081800	2081800	2062581	2062581
R2	0.087	0.087	0.191	0.192	0.051	0.051	0.055	0.055

Стандартні помилки в дужках

* $p < 0.05$ ** $p < 0.01$ *** $p < 0.001$

Регресії на рівні фірм (продовження)

	(підхід 1)	(підхід 2)	(підхід 1)	(підхід 2)	(підхід 1)	(підхід 2)
	Зростання обороту	Зростання обороту	Зростання зайнятості	Зростання зайнятості	Зростання СПФВ/TFP	Зростання СПФВ/TFP
з політичними зв'язками	-5.666***	-16.246***	-13.020***	-28.481***	-4.612***	-10.116***
(1, якщо так)	(0.466)	(1.133)	(2.571)	(6.215)	(0.450)	(1.055)
Log оборот	5.770***	5.779***			3.081***	3.082***
	(0.030)	(0.030)			(0.031)	(0.031)
Log працівники			18.507***	18.494***		
			(0.265)	(0.265)		
Log сукупна продуктивність факторів виробництва (СПФВ/TFP)						
Lag зростання обороту	0.000	0.000				
	(0.000)	(0.000)				
Lag зростання зайнятості			-0.031***	-0.031***		
			(0.001)	(0.001)		
Зростання зайнятості	0.039***	0.039***				
	(0.000)	(0.000)				
Lag зростання СПФВ/TFP					-0.000***	-0.000***
					(0.000)	(0.000)
Вік	-0.489***	-0.480***	-1.895***	-1.881***	-0.079***	-0.073***

	(0.013)	(0.013)	(0.074)	(0.074)	(0.013)	(0.013)
Вік ²	0.001***	0.001***	0.006***	0.006***	-0.000	-0.000
	(0.000)	(0.000)	(0.001)	(0.001)	(0.000)	(0.000)
Частка обороту в галузі, %	-21.330***	-19.636***	-38.531*	-35.953	-14.056***	-13.241***
	(3.388)	(3.393)	(19.447)	(19.474)	(3.194)	(3.198)
Індекс Герфіндаля-Гіршмана	-0.022***	-0.021***	-0.296***	-0.295***	-0.043***	-0.042***
	(0.004)	(0.004)	(0.024)	(0.024)	(0.005)	(0.005)
Перетин	-10.083***	-10.421***	9.179***	8.582***	4.969***	4.704***
	(0.379)	(0.380)	(2.006)	(2.007)	(0.411)	(0.412)
Річні ефекти	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК
Галузеві ефекти	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК
N	1366038	1366038	1492182	1492182	1106080	1106080
R2	0.052	0.052	0.002	0.002	0.028	0.028

Стандартні помилки в дужках

* $p < 0.05$ ** $p < 0.01$ *** $p < 0.001$

Логістична регресія ймовірності аудиту для відшкодування ПДВ

Параметр	Коефіцієнт	z (p-значення)
зв'яз_фірма	-0.48	-3.5 (0.000)
log-оборот	0.15	10.58 (0.000)
_константа	-1.08	-9.52(0.000)